

Salbatore Mitxelena, poeta epikoa

Juan San Martin

Krisis handi batetik erne nahirik eta erne ezinez sortutako poeta. Gerrate ondorenean eta euskal poesia sinbolistak bere oin-harriak ondo errotu baino lehen izan zuen etenaren mugan.

Aurretik, Lizardi, gazterik joana, erromantikuen eta moder-nisten ondoren bide berriak, oso berriak eta oso bereak goi mai-letaraino urratu zituena; eta Lauaxeta, gazteago joana, edo era-mana, sinbolismo eskola hain txit ongi landu zuena eta sozial poemak lehen aldiz entsaiatu zituena. Zeren, sozial eskolarik or-durarte, herri poesiakoak soilki eta oso gutti arkituko ditugu, batez ere sozial kontzientzia heldu batekin, baizik gertaerak beren on-dorior ez emandako frutuak, frutu urriak. Baina Lauaxeta berarenak ere, behar bada, poesiaren eraberritze baten bultzadaz areago.

Giro hau arkitu zuen Salbatore Mitxelenak euskal poesiaren egoeran. Eta era berritzeeri ez zion gehiegirik begiratu. Hala ere, uste gabeen ere, bere gisara arituaz, berritzaile bat izan zen. Bere mendeko ekintza eta gertaeretan arkitu zituen gaiak, eta gaiok bere ideal bideetan abiatu. Ez dugu esan nahi bere aurretikoak haintzat hartu ez zituenik, baizik bere inguruko gertaera eta sen-tiereri loturik eta erantzuna eman nahirik jardun zala.

Gudu izigarri baten ondorea eta bere herriaren beheratzea nabari zituen aurrez-aurre eta bere herri honen geroa galzorian,

heriotzara bidean ikusten zuen eta egoera honek larri-mindu zuen bere gaztaroa, eta berdin bere poemagintza.

Moldez, zer molde hobeagorik, epika kutsuz bere herriaren gain-behera nabarmena agertzeko eta salatzeke, herri beraren literaturan ehundaka urteetatik zetorkion iturburuzko emaitza baino? Beraz, bertsolaritzaren moldeetatik eratzen ditu bere poemak. Bera ere, euskaldun asko bezala, haurtzarotik bertsolari giroz inguratua zanez eta bat-bateko bertsoak egiteko ahalmena zuenez.

Gerrak haustutako zaborretatik nekeza zitzaion lirika berri bat sortzea. Inguruan arkitzen zuen egoera latzak minberatzen du eta gogo jaso nahirik eta jaso ezinezko poesietan abiatzen da. Baina, hori bai, errealista, errealismu latz batek bihotz mindurik eta ideal bati begira. Ideal hau, Euskal Herria. Eta oinazezko kantak egin zituen.

Baina, oinazezko egunok, bere gogorako, badute gorde-leku bat: Arantzazuko Amaren itzalpea. Hontatik sortu ziren *Arantzazu euskal-poema* (1949) liburutik hasi eta *Ama-Semeak Arantzazuko kondairan* eta *20 Kanta Arantzazuko*, bere gogoaren gorde-leku, eta neurri batean, baitere geroagoko zenbait poema ere, ondorean adieraziko dugunez.

Lehen lan horiek, poetaren gogoan, dudarik gabe, barruragoko sentipenen adierazle dira, bere sufritzaren lagungarri, aterpe beharrak emandako ihes-bide bat behar bada. Lan handiak; ezin ukatu. Baina hala ere, bere bizitzaren zati bat. Ez betegarrizkoa, baizik alde zurretiko adierazpen gisa, poema nagusi bati lotura osoa eman nahirik. Ez dut esango lan handiagoak, baizik jarraipena, ondorenean dator (behar bada, ez beretariko asko ondorenean idatziak, baizik ondorenean argitaratuak). Eta hauek ezagutzeari konturatzen gara poetaren sentimen sakonez.

Arantzazu euskal-poema, poetaren barne-gogoan, erdizka, Arantzazuri eta Euskal-Herriari egina da, orduko giroz eta al-

dartez: “Euskal-Fedea, beratán, bidazti, aldapa-gora, nora datorren jakiteke”. Eta kanta haiek:

*Zuk zer dezu, Arantzazu!,
ames-kabi, erti-leku?...
Euskalerría oso-osorik
kantari dijoakizu.*

*Euskalerrí urrumatzu;
zorionekoa bai zu!
Negar egiten dakizulako
miña abesti biur zaizu!!*

Eta argiago oraindik poetak “Agur, Jesusen Ama...” ize-neko kapituluan dionez: “onako poema au ez dala iñorena, ez nerea. Baizik Erriarena!” Bere ideal nahigabeen aterpea Arantzazun finkatzen du. Kontu izan, fedeak ematen ziola justizi esperantza eta hamasei urte zituenez geroz Arantzazun bertan igaro zuela gaztarorik gehiena. Geroago ere esan eragingo dio, *Guruz bidea*-n (1955): “Ona Arantzazu, euskal-Golgota!, euskal-Kalbario santu!” eta berdin *Bizi nai* poeman (1955, urte berean argitaratua) esaten duelarik: “Nornaik antzematen du, Arantzazuk eta Euskalerríak bost mendeontan alkarrekin izan duten zorikidetzata ar-emaná”.

Etsipenak larri-mindurik, kezkatu-rik eta egonezinez nabari zan *Arantzazu euskal-poema*-ren une batzuetan, eta bere babes eskaintzen zien, dirudienez, bere antzerako egoeran zeudeneri, batez ere herbesteratuei:

*Nora zoaz erromes
orron, Euskalerrí?
Ona Aizkorri'ko maldan
zure Andra Mari!*

Baina, ordurako, behar bada, bere erromes kezka somatzen zituen. Geroago, *Arraun ta Amets-en* (1955-ean argitaratua hau ere) bere oroitzen eta bere sentipenen artean azaltzen zaigun erromes minezko kantak salatuko diguten bezala; etsipenezko minduraz bere herriari begira:

*Gaberdi beltzean
izarño bat eza
bidazti galduak
tamalgarri leza...*

Eta antzerako aitorpenak agertzen dizkigu liburu honetan. Herriaren salbabiderako zerbait egin nahirik eta egin ezinik. Aldetzea erabaki zuen:

*Lur ezaguna utzirik
banoazu iraduz.
Zurekin bat eginda
nik atsedean, Yesus!*

Idealetan goian arkitu arren ere, ondo ohartu zen herriaren sentipenez, edo hobeto esan, bera eta herria, bietarako gogozko lokarri bat bazuen, bere poema, egituraz, errealismu erakoa zen eta orduko gazteak ulertu zion. Gazteria harek ere bere gogoa bete beharra zuen eta "Zuk zer dezu, Arantzazu!"-k, dei baten oihartzuna zirudien. Sentipenezko oihartzun hari jaramon eta segi egin zion orduko gazteriak. Egarrri bat ase nahirik edo. Ikusia dago, urte ilun haietan, aterpe edo babes gogo batek indartu zituela orduko gazteen kongregazio elkarteak, maiz, fedea bera asezteko haina, ihes bidetzat. Hala zen, zerbait behar hura. Eta, ondorioz, laisterkako beheratzea izan du. Baina hau ez da hain zuzen Salbatoreri zegokion prolematika. Bere fedea sendoa zen, bere abertzaletasuna bezala. Berak, hortik, argi ikusten zuen bidea, are gehiago garai hartako gazteriaren joeraz. Eta bi gauza uztartu zituen poema gain.

Ezin ukazkoa da berak ekarren gure olerkaritza era-berritzea. Moldez, errealismu bidezko herrikoitasunera bihurtu zuen. Zeren, beragandik aparte, urteak igaroaz ere Lizardi eta Lauaxetaren imitzaile txarrak jarraituko zuten (banaka batzuek kenduz gero) liliak hegatzetik apaintzen, oinak lurrean eta burua ilargian. Ezer probetxuzkorik eman gabe, gehienak behintzat. Horregatik, eskuko behatzekin kontatzeko haina apartaturik, bera izan zen gazte berrientzat gure literaturaren erlojua martxan ipini zuenetako bat.

Bertsolari grina zuen, eta grina honek ematen zion poema epikarako dohain berezia. Latza da, gizaldi hartako egoera bezala. Goxotasunik urri da fedezko estalpe hortatik aparte. Maiz, euskal-sinismenaren poema nagusia balitz bezala idurituko zaigu. Euskaldunok munduaren laguntza gabe, desanparaturik, sinismena zala estalpe bakarra.

Unamuno zale zen, eta berak honegandik aukeratu zituen hitz batzuek aurkituko ditugu bere poemaren funtsaren giltzia balira bezala, *Guruz bidea*-ren hasieran hitzok bere egiten dituelarik: “Un *miserere* cantado en común por una muchedumbre azotada del destino vale tanto como una filosofía” (*Del Sentimiento trágico de la vida*). Hitz hauetako iritzia, esango nuke, bere barne-gogoan iltzatua zuela S. Mitxelenak, eta gure guruz bidean kargarik astunenetakoa hartu zuen bere kontzientziaren gain eta larri-minez bizi izan zuen bere gaztaroa. Eta, herri orenen pekatu honek nahigabaturik urrundu zuen, esanaz:

*Ai urruti-miña!
gaitz senda-eziña,
baiñan ala ere
ondo atsegiña,
euskal Kondaira doa
aintziña ta aintziña.
Egonak pozik ez du!
Boga alegiña!*

Etsi ezinez, dana eman nahirik ibili zena.

Euskal poesiarentzako ez zan izan hura unerik egokiena, eta Salvatorek bazuen meriturik aski orduko egoeratik hain goi mailetara igotzeaz. Honekin ez dut esan nahi ordukoa eremu soila zenik, ez; ba ziren banaka bat, eta batez ere ba zan Frantzia aldetik altxa zan ipar haizea, gure alorrak freskatuaz arnasa berritzea ekarriko zuena. Bi poeta handi ziran gure literaturaren kondairan poemagintzaren berbibtzaile geldituko direnak: Mirande eta Iratzeder. Geroko gazte berriak, gudu ondoreneko gizaldikoak, horiek ereindako hazietatik eman dituzte beren frutuak.

Batez ere, *Eusko-gogo*a-n argitara zuen *Bizi nai* poema dugu gure artean egin danik epikarik gailenetako bat. Batera samar eman zituen lan haiek urte askoren frutuak ziren. Poema bizkorra eta eraginkorra. Baina lastima hemen behar bezala ezagutua ez izatea. Ez bait zen zabalkundea eratzeko biderik. Ez zan ahal. Eta herriak bere lozorroan iraun zuen. Gogo egarriak eleizan soilik asez eta materiak bere egarriak ahal zuenak ahal zuen erara lanarekin, korrika, makinaren serbitsuko, ahal zen dirua guztia pilaizteko. Ez zen harritzekoa ondorengo gazteak beste era batean erantzutea.

Salvatorek, tunel batean sartuta bezala arkitu zuen bere bu-rua, eta bere, eta bere poesia epikoa, teknikaz eta formaz aski herrikoia izan arren, ilunpean gelditu zen; bere mensajerik ez zuen jaso ez orduko poeta gazteak eta are gutxiago herriak. Behar bada Arantzazun sortu zuen eskola, eta eskola hontako emaitzaren ondorioak aski ezagunak ditugu. Eskola tipia baina gihartsua, oin-herri onetan finkatua. Bere lagun Alustiza, bere ikasle Gandiaga, eta honela, aldatuaz, berrituaz, mailaz maila kate fin bat, *Jakin*-en egileak edo eragileak eta Joxe Azurmendi poeta handiaren artera-inokoa. Salvatore gabe oso nekez edo hain aberats izango ez zana, noski. Jakina, poetak ere, bere giroa arkitu zuen, euskaltzale giro sendoa bere inguruan, zorionez gainera euskal historia eta euskal

kultura ondo ezagutzen zuten lagunekin, eta ideologia aldetik era askotakoak izanik gainera. Eta bere barnetikako suan ere honek esan eragin zion *Bizi nai* poeman: "Euskalerra leenago, barruko edozein alderdi baiño". Gaur ere oraindik zer lezio ederra gure ikasbiderako.

Bere ingurua girotzen zutenen arteko izen asko eman genitezke, baina aspergarri ez egiteko eta batzuekin huts ez egiteko izenok isildu beharra ba dut ere, gutxi batzuek bederen eman beharra dut, horiek gabe ez dalako hain errez Salbatoreren ekintza konprenitzea, eta horien arteko ditugu Omaetxebarria, Agirretxe, Anasagasti, Villasante eta abar, Euskal Herriak gure mendea izan duen unerik larrietan hain gartsuki lan egin zutenak. Horiek ba dute zer ikusirik Salbatoreren poemekin.

Ez dut hemen poema horien xehetasunetan sartzerik. Bakoi-tzak bere aldetik aurkitzea du hoberena, bere lanetan txastatuz. *Arantzazu euskalpoema*-n aintzinako mendeetatik gurera arte, erlijioz eta bakez batez ere, Euskal Herriari babes eskaintza bezala da; *Arraun eta Amets*, larri minezko egonezinak erromes girotua; eta *Bizi nai*, karlisten gerratetik hasi eta azkenengoraino. Poema orokor bat funtsean, gainerako zenbait poematxo atalka eman zituenen bezala. Berekin, poeta epikorik hoberenetakotzat geldituko da geroan, garaiko egoeraren kontrea gora behera, eta kontra honegatik bere dohainak posible ziran neurrira heldu ez ba ziran ere.

Unamuno ta abendats (1958), bere azken lana, aurretikoeekin lotura gabekoa itxuran, baina funtsean honek ere zer ikusi handia du, bere barne prolematikaren eboluzioa arkitzen delarik. Lan hau, lehen aldiz bertsoz idatzi zuen, bertso librez gehien, eta argitaratze orduan, zenbaiten eskariz, hitz-lauz jarri zuen. Zaitegin eskutik ezagutu nuen bertsozko hura, *Unamuno ta gu* izenez, eta unkiarriagoa iduritu zitzaidan. Gainera, bertso librez, gure artean lehenengoetako poema bat zen. Bere taxura *Unamuno ta abendats*-en azken orrietan arkitu genezake.

Herriari herritar eskolatik hain bikain kantatzen jakin zuen poeta bihotz mindua, egoera latzean, etsi ezinez, atsekabeturik joan zitzaigun, herbesteetara erromes. Berak nahi ez zuen bohemian, bere lur epeletik urruti, arrotz lur hotzetan hezurak utzi arte. Gure literatura ttipian bederen, izan dezala ohorezko maila, ongi merezia.

Juan San Martin

1970